

УДК 347.121.2:332.012.322

Є.О. МІЧУРІН, канд. юрид. наук, доц., Харківський національний університет внутрішніх справ

ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ОБМЕЖЕНЬ МАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Ключові слова: обмеження майнових прав, фізичні особи

У сучасній правовій державі визначенню змісту обмежень майнових прав фізичних осіб приділено чимало уваги. Вже на конституційному рівні встановлено, що зміст та спрямованість діяльності держави складають права людини та їх гарантії (ст.3). Оскільки належне правове закріплення обмежень майнових прав фізичних осіб сприяє охороні прав цих осіб, визначення таких обмежень та їх сутності, формування поняття набуває важливого значення.

З'ясування змісту будь-якого правового явища в чималому ступені відбувається через його поняття, формулювання якого в найбільш стислому вигляді дозволяє визначити у вигляді деякої квінтесенції сутність явища в цілому. Отже, формулювання поняття (дефініції) досліджуваного явища є одним з ключових моментів у будь-якому дослідженні. Таке поняття у максимально стислому вигляді і водночас всеосяжне має представляти собою деякий згусток та навіть деякий підсумок напрацьованих раніш уявлень про явище, що вивчається, підкреслити позиції щодо цього.

Як негативний приклад підходу до застосування категорії «обмеження» можна навести те, що іноді навіть у наукових працях зустрічається поверховий підхід, коли термін «обмеження» використовується досить довільно без жодних тлумачень цього поняття [1, с.173]. Необґрунтоване застосування юридичних категорій є досить спірним щодо наукових досліджень. Тож, наука має спиратись

на чітко визначені вихідні дані, термінологію, особливо коли мова йде про таку ємну категорію як обмеження майнових прав фізичних осіб.

Тому відсутність визначення на категоріальному рівні поняття обмежень майнових прав фізичних осіб породжує проблеми відсутності виявлення того кола засобів, що впливають на ці права. Така ситуація може негативно вплинути на правове регулювання прав фізичних осіб, зробити утрудненою охорону цих прав.

Щодо останніх публікацій, слід відмітити, що через відсутність комплексного дослідження обмежень майнових прав фізичних осіб, визначення цієї категорії у праві досі не відбулося. Втім, існують загальні праці щодо обмежень у праві, де зустрічаються спроби визначити на загальнотеоретичному рівні категорію «правове обмеження» [2, с.91]. Окремі дослідники приділили увагу визначенню категорії «обмеження права власності» [3, с.9].

Втім, у науці досі відсутнім є формування на категоріальному рівні дефініції «обмеження майнових прав фізичних осіб».

Отже, метою цієї статті є визначити підходи та сформулювати цивільно-правову дефініцію «обмеження майнових прав фізичних осіб». Завданнями, що допоможуть дійти поставленої мети є: критично проаналізувати підходи до формулювання категорій «правових обмежень», «обмежень права власності»; виявити та сформулювати ознаки, що притаманні обмеженням майнових прав фізичних осіб.

Аналіз категорій обмежень майнових прав фізичних осіб почнемо із загальних робіт, що присвячені цьому питанню.

Так, Б.С. Ебзеєв під обмеженнями прав розуміє такі, що припускаються Конституцією та встановлюються федеральним законом вилучення з конституційного статусу людини та громадянина [4, с.23-25]. Критично підходячи до цього поняття, слід вказати, що оскільки термін «конституційний статус людини та громадянина» не є цивільно-

правовою категорією, це поняття обмежень є більш конституційно-правовим, ніж цивілістичним. Втім, корисним є зазначення про рівень встановлення обмежень у праві, а саме, вказаним автором підкреслюється, що це є Конституція чи федеральні закони. Така позиція заслуговує уваги.

М.О. Стефанчук вказує, що обмеження здійснення суб'єктивних цивільних прав є поведінкою як іншої особи, так і дії відповідних органів, що наділені владними повноваженнями, які направлені на унеможливлення здійснення особами своїх суб'єктивних прав повною мірою [5, с.7]. Це поняття є занадто широким, оскільки під нього підпадає, наприклад, зловживання правом. Адже, якщо гіпотетично припустити, що відповідні органи, які наділені владними повноваженнями зловживають правом та незаконно унеможливають здійснення особами їхніми суб'єктивними правами повною мірою, це теж буде узгоджуватись з наданим вище поняттям. Займаючи позицію про те, що неможна припускати змішування обмежень та зловживання правом, слід зазначити, що вказане поняття потребує уточнення виходячи з вказаних розміркувань. Позитивним є те, що автор цього поняття виділяє примус як складову обмежень. Звісно, примус дійсно існує у механізмі правового регулювання, до якого відносяться обмеження майнових прав фізичних осіб, що було доведено у цьому дослідженні.

В. Породько, формулюючи поняття обмежень житлових прав громадян зазначає, що під такими обмеженнями слід розуміти випадки, коли у примусовому порядку в силу певних ситуативних причин відбувається зменшення раніш визнаної міри свободи носія конкретного житлового права [6, с.63]. Наведене поняття визначення теж не є бездоганим і ось чому. По-перше, міра свободи не є цивілістичним, а є скоріш філософсько-правовим поняттям. Отже, у приватноправових дослідженнях оперувати такою абстрактною категорією, що немає чіткого цивільно-правового змісту, вряд чи можливо. По-

друге, як зазначає В.П. Камишанський, обсяг права, що обмежується, не змінюється [3, с.10]. Скоріш слід казати про те, що під впливом обмежень можливість здійснення суб'єктивного майнового права звужується. По-третє, дефініції у праві не мають засновуватись на не досить визначених категоріях на зразок: «ситуативні причини», «випадки». Це є шляхом до довільного тлумачення обмежень, неправомірному їх встановленню.

В.А. Мікрюков визначає обмеження права власності як встановлення чи зміну меж здійснення права власності, що виявляється у звуженні таких, що є дозволів, накладенні заборон та додаткових позитивних зобов'язань, у тому числі обов'язки припускати певні дії третіх осіб, що не породжують цивільні повноваження третіх осіб по відношенню до майна власника, які встановлюються законом чи актом вповноваженого державного органу без надання власнику винагороди у межах, зумовлених цілями захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав та законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони та безпеки держави, що діють щодо права власності на конкретне майно незалежно від зміни власника [7, с.12]. Таке поняття важко сприймається через його зайву перевантаженість, хоч і відображує з позицій його автора сутність обмежень права власності. Воно є занадто перевантаженим, не відповідає ознаці лаконічності. Звісно, це поняття можна було би оптимізувати. Так, дію обмежень, що веде до звуження дозволів, накладення заборон та додаткових позитивних обов'язків, на наш погляд, можна було б узагальнити й показати це через механізм правового регулювання, втім, вказаний автор не зробив узагальнення такого рівня.

В.П. Камишанський надає таке поняття обмежень права власності. Обмеження права власності являє собою концептуальне поняття, що характеризує звуження можливості здійснення суб'єктивного права власності [3, с.9]. Поняття обмежень права власності, що сформульовано В.П. Камишанським є кон-

цептуальним. Між тим слід відзначити, що обмеження в цивільному праві є багатоаспектним явищем.

Формулювання поняття правового явища має включати найбільш характерні та важливі аспекти його розуміння. На нашу думку, найбільш важливим таким аспектом серед їх різноманіття щодо розуміння обмежень майнових прав фізичних осіб, є те, що вони відносяться до механізму правового регулювання цивільних відносин. Адже саме можливість певного регулятивного впливу завдяки обмеженням на майнові права фізичних осіб дозволяє підійти к формуванню принципіальних аспектів їх встановлення у правовій державі, таких як виключність та обґрунтованість. Отже, бачення обмежень майнових прав фізичних осіб як елементу механізму правового регулювання суспільних відносин у цьому дослідженні поставлено у главу кута виходячи з об'єктивного стану речей. Таке бачення має ставитися за основу при формулюванні поняття обмежень майнових прав фізичних осіб. Адже саме дія обмежень у механізмі правового регулювання майнових відносин за участю фізичних осіб здатна створити надійну систему охорони прав таких осіб, що у сучасній Україні визнано пріоритетним для діяльності держави.

При формулюванні поняття обмежень майнових прав фізичних осіб важливим виділити їх ознаки згідно зайнятих у цьому дослідженні позицій з урахуванням аналізу існуючих у науці підходів, сутнісних аспектів, що формують такі обмеження. Виявлення ознак обмежень майнових прав фізичних осіб у такий спосіб дозволить викласти їх поняття.

Отже, на основі вищевикладеного є підстави для формулювання таких ознак обмежень майнових прав фізичних осіб.

1). Обмеження майнових прав фізичних осіб є елементом механізму правового регулювання.

Підхід до формування обмежень через механізм правового регулювання фактично

застосовано при формулюванні поняття обмежень І.М. Оськіним. Він пропонує під правовими обмеженнями розуміти сукупність елементів механізму правового регулювання, спрямованих на встановлення меж дозволеної поведінки суб'єктів [8, с.8]. При цьому не розкривається, які саме елементи механізму правового регулювання застосовуються в обмеженнях, що утруднює розуміння позиції автора повною мірою. Втім, позитивним у цьому визначенні вважаємо те, що одна з важливих ознак обмежень, а саме, сприйняття їх з точки зору елементу механізму правового регулювання автором вказаного поняття додержується.

Вважаємо розгляд обмежень майнових прав фізичних осіб з точки зору аспекту їх розуміння як елементу механізму правового регулювання важливим щодо поняття обмежень майнових прав фізичних осіб.

Адже дослідники цього питання, зокрема, О.Н. Кудрявцева [9, с.10], В.А. Мікрюков [7, с.3] та інші слушно відмічають, що обмеження у праві слід віднести до елементів механізму правового регулювання.

Більш того, ефективна дія обмежень майнових прав фізичних осіб як впливового регулятора у охороні прав та законних інтересів вповноважених осіб та суспільства, передбачає їх розгляд саме з точки зору механізму правового регулювання. У сучасному суспільстві такий підхід є необхідним, оскільки наразі правові механізми, що здатні забезпечити уникнення конфлікту прав та інтересів різних осіб має бути обґрунтованими. Відображення ж в понятті обмежень майнових прав фізичних осіб віднесення їх до механізму правового регулювання підкреслює необхідність доволі обережного та продуманого підходу до їх встановлення. Це безпечно сприяє найкращої охороні прав таких осіб, що не можуть довільно й необґрунтовано обмежуватись у правій державі.

Отже, віднесення обмежень майнових прав фізичних осіб до механізму правового регулювання є їх сутнісною рисою, що має бути відображена у їх понятті.

2). *Обмеження майнових прав фізичних осіб спрямовані на охорону прав суспільства, інших учасників цивільних правовідносин.*

При формулюванні поняття обмежень майнових прав фізичних осіб слід звернути увагу на передумови їх виникнення. Оскільки передумови виникнення обмежень майнових прав фізичних осіб дозволяють визначити зумовленість таких обмежень, їх необхідно виділити як ознаку таких обмежень та вона має бути відображена у відповідному понятті.

Спроба надати поняття обмежень права власності не через передумови, а через чинники, що впливають на такі обмеження була зроблена О.Н. Кудрявцевої. Вона зазначає, що обмеження права власності представляють собою встановлені законом правила, які спонукають власника утримуватись від певних дій чи терпіти дії інших осіб у сфері свого юридичного панування в цілях захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав та законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони держави та її безпеки [9, с.71]. Таке поняття обмежень слід оцінити критично з наступних причин. Перш за все, представлене цією дослідницею визначення не є достатньо універсальним, стійким, воно буде змінюватися залежно від економічних, правових, політичних змін у суспільстві.

Як вже було з'ясовано при розгляді еволюції поглядів на обмеження майнових прав фізичних осіб, чинники, що впливають на них можуть змінюватись з часом. Втім, на відміну від чинників, що впливали на майнові обмеження у різні часи, їх передумови із часом практично залишалися без змін [10]. Отже, з'ясовані вище передумови виникнення обмежень майнових прав фізичних осіб, такі як їх спрямованість на охорону прав суспільства чи інших вповноважених осіб (учасників цивільних правовідносин) мають бути відображені у відповідному понятті.

Позитивним у наданому О.Н. Кудрявцевою понятті є визнання закону як джерела встановлення обмежень та такий підхід є

дуже слушним.

3). *Обмеження майнових прав фізичних осіб закріплюються у законі.*

Вище в цьому дослідженні було доведено можливість саме законодавчого встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб.

Підхід про встановлення обмежень законом та спроба визначити це у наданих ними авторських поняттях вже було застосовано раніш, наприклад, Б.С. Єбзєєвим, О.Н. Кудрявцевою.

Те, що обмеження майнових прав фізичних осіб закріплюються у законі слід виділити як ознаку обмежень майнових прав фізичних осіб, що має бути відображена у його понятті з наступних розміркувань. По-перше, закріплення такої ознаки підкреслить розуміння законодавчих витоків обмежень майнових прав фізичних осіб. По-друге, зрозумілим буде джерело встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб у цивільному праві, яким є закон.

Крім того, посилення акценту на джерелі встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб дозволить чітко визначити та закріпити важливі з точки зору теорії підходи про те, що обмеження майнових прав фізичних осіб можуть закріплюватись лише у законі. Функцією підзаконних актів, з урахуванням цього, є роз'яснення окремих обмежень майнових прав фізичних осіб, втім, не встановлення нових таких обмежень. Суд застосовує цивільне законодавство, зокрема, щодо обмежень майнових прав фізичних осіб, але не наділений правом встановлювати обмеження, що не передбачені у законі. Щодо сторін договору закон через імперативні норми може визначати певні обмеження та учасники договірної процесу мають дотримуватись їх.

Отже, можливість законодавчого встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб є сутнісною ознакою обмежень майнових прав фізичних осіб, що має бути відображена у їх понятті.

4). *Обмеження майнових прав фізичних осіб діють за допомогою специфічних зако-*

нодавчих заборон, обов'язків та дозволів.

Фактично така ознака обмежень майнових прав фізичних осіб була виявлена при дослідженні встановлення їх у цивільному законодавстві, про що докладно вже йшлося у цій роботі вище. Близький підхід був застосований В.А. Мікрюковим при формулюванні поняття обмежень права власності.

Специфічність законодавчих заборон, обов'язків та дозволів, якими можуть встановлюватись обмеження майнових прав фізичних осіб полягає у особливій, конституційній основі більшості таких обмежень, що прямо встановлено у ст.64 Конституції України. Посилення цієї специфічності бачимо виходячи зі ст.3 Конституції України, оскільки встановлення обґрунтованих обмежень майнових прав фізичних осіб сприяє їх належній охороні у правовій державі.

З огляду на це, законодавцем мають встановлюватись заборони, обов'язки та дозволи, завдяки яким формуються обмеження майнових прав фізичних осіб. При їх формулюванні законодавець має розуміти, що зачіпається дуже тонка та специфічна матерія, пов'язана із важливими державними інтересами, якими виступають права фізичних осіб. Тут треба намагатися досягати, наскільки це є можливим з точки зору правового регулювання, розумного компромісу між охоронюваними правами фізичних осіб та суспільними інтересами і правами інших вповноважених осіб.

Отже, розумне співвідношення законодавчих заборон, обов'язків та дозволів здатне сприяти при встановленні обмежень майнових прав фізичних осіб охороні їх прав, досягати належного балансу між правами та інтересами вповноважених осіб та суспільства, не припустити конфлікту і напруженості при їх здійсненні.

Враховуючи важливість сказаного, варто закріпити у понятті обмежень майнових прав фізичних осіб таку їх ознаку як дія через специфічні законодавчі заборони, обов'язки та дозволи.

5). *Обмеження майнових прав фізичних*

осіб впливають на звуження можливостей здійснення суб'єктивного цивільного права.

Ретельно проаналізувавши підходи різних вчених, що займалися проблематикою обмежень у праві, виявляється така ознака обмежень майнових прав фізичних осіб як їх вплив на звуження можливостей здійснення суб'єктивного цивільного права.

Зокрема, Д.В. Карпов під обмеженням права розуміє звуження його обсягу (зменшення числа випадків реальної можливості використання права) шляхом розширення змістової сторони за рахунок включення тих чи інших факультативних ознак, що регламентують механізм здійснення права [11, с.133]. Аналізуючи це поняття справедливим буде відзначити його універсальність, оскільки воно не відображує у повній мірі сутності обмежень майнових прав фізичних осіб. Втім, при формулюванні вказаного поняття обмежень права його автор дуже доречно приділив увагу аспекту звуження обсягу права, на яке впливають такі обмеження.

З поняття обмежень, наданого В.П. Камішанським, що вже було наведено вище, також можна виділити таку ознаку обмежень як те, що вони ведуть до «звуження права».

Доречно навести вислів Д.І. Мейєра з цього приводу. Він казав, що право власності не існує у повному обсязі та навпаки, зняття таких обмежень розширює обсяг права власності [12, с.21-22]. Оскільки зняття обмежень, за висловом Д.І. Мейєра, розширює право, то логічно передбачити, йдучи методом від зворотного, що обмеження здатні звужувати це право.

Таку ж термінологію припускав й С.С. Алексєєв, коли вказував на певні способи правового регулювання, які можуть призвести до звуження дозволів [13, с.65].

В.І. Гойман у резонанс з процитованими думками вказує, що будь-яке обмеження права (свободи) передбачає собою таке, що здійснюється у відповідності з передбаченими законом підставами й у встановленому порядку звуження його обсягу [14, с.26-27]. Ключовим у цьому понятті є зазначення на

звуження обсягу права, що обмежується через дію обмежень та це дійсно слід враховувати як значущий аспект дії обмежень та необхідну ознаку, що має враховуватись при формулюванні поняття обмежень майнових прав фізичних осіб.

Як бачимо, у правовій науці сформульовано доволі багато понять обмежень. Всі вони мають деякі особливості в залежності від того аспекту, який взятий кожним з їх авторів за основу при формулюванні відповідного поняття.

Втім, через аналіз наведених понять та формулювання ознак обмежень майнових прав фізичних осіб, які відображують їх сутність та специфіку, є підстави сформулювати поняття обмежень майнових прав фізичних осіб.

Обмеження майнових прав фізичних осіб – це елемент механізму правового регулювання, що спрямований на охорону прав суспільства, інших учасників цивільних правовідносин та здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків або дозволів впливати на звуження можливостей здійснення суб'єктивного цивільного права.

Це поняття в цілому відображує ті ознаки, що притаманні обмеженням майнових прав фізичних осіб. Надана дефініція у першому наближенні дає уявлення про такі обмеження. Втім, не виключено, що й воно може піддаватись вдосконаленню із подальшим розвитком уявлень про обмеження майнових прав фізичних осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондратов Д.Ю. Захист права на таємницю особистої кореспонденції та підстави обмеження цього права за законодавством Сполучених Штатів Америки // Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих учених: Матеріали конф.; м. Харків, 12.05.2006 р. -Х.: Вид-во ХНУВС. 2006. - С.173-177.

2. Малько А.В. Стимулы и ограничения в

праве. -М.: Юрист, 2004.

3. Камышанский В.П. Ограничения права собственности: гражданско-правовой анализ: Дисс... докт. юрид. наук: 12.00.03. -М., 2000. -48 с.

4. Эбзеев Б.С. «Круглый стол» журнала «Государство и право»: Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву // Государство и право. -1998. -№ 7. -С.23-25.

5. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. -К., 2006.

6. Породько В. Умови правомірності обмежень житлових прав громадян // Право України. -2005. -№ 10. -С.63-66.

7. Микрюков В.А. Ограничения и обременения права собственности и иных гражданских прав: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Гос. образоват. учрежд. высш. професс. образован. «Пермский государственный университет». –Пермь, 2004.

8. Оськин И.Н. Правовые ограничения в предпринимательской деятельности гражданина (физического лица), действующего без образования юридического лица: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.03. -М., 2003.

9. Кудрявцева Е.Н. Ограничения права собственности на жилые помещения: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.03. -М., 2003.

10. Мічурін Є.О. Передумови виникнення обмежень майнових прав фізичних осіб // Право і безпека. –2006. -Т.5. -№ 4. -С.118-121.

11. Карпов Д.В. Критерии правомерности ограничения прав и свобод человека и гражданина // Теория и практика ограничения прав человека по российскому законодательству и международному праву: Сб. науч. тр. - Ч.2. -Т.2. /Под ред. В.М. Баранова. -Н. Новгород: Нижегородск. гос. ун-т, 1998.

12. Мейер Д.И. Русское гражданское право. –Ч.2 /По изданию 1902 г. -М.: Статут, 1999.

13. Алексеев С.С. Общие дозволения и

общие запреты в советском праве. -М.: Юрид. лит., 1989.

14. Гойман В.И. «Круглый стол» журнала «Государство и право»: Принципы, пределы,

основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву // Государство и право. -1998. -№ 7. -С.26-27.

Мічурін Є.О. Підходи до формування поняття обмежень майнових прав фізичних осіб // Форум права. -2007. -№ 2. –С.151-157 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07meomfo.pdf>

Проаналізовано різні підходи, що існують у праві щодо визначення категорії «обмеження». Надано засноване на правових теоріях, законодавстві та авторських напрацюваннях поняття «обмежень майнових прав фізичних осіб».

Мичурин Е.А. Подходы к формированию понятия ограничений имущественных прав физических лиц

Проанализированы разные подходы, которые существуют в праве относительно определения категории «ограничение». Предоставлено основанное на правовых теориях, законодательстве и авторских наработках понятие «ограничений имущественных прав физических лиц».

Michurin E.A. Approaches to formation of concept in restrictions of property rights of physical persons

Different approaches which exist in the right concerning definition of a category «restriction» are analyzed. The concept of «restrictions of property rights of physical persons» is given based on legal theories, the legislation and author's operating time.